
Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Proiectul regional privind „Consolidarea accesului la justiție pentru victimele discriminării, infracțiunilor generate de ură și discursurilor de instigare la ură în țările Parteneriatului Estic”

ANALIZĂ

Pregătirea unitară a actorilor relevanți în combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată

Concluzii ale grupului strategic pentru pregătirea unitară a angajaților din sfera de aplicare a legii pentru combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată în Republica Moldova

Acest document a fost elaborat în cadrul proiectului regional „Consolidarea accesului la justiție pentru victimele discriminării, infracțiunilor motivate de ură și discursurilor de instigare la ură”, co-finanțat de Uniunea Europeană și de Consiliul Europei și pus în aplicare de Consiliul Europei în cadrul Parteneriatului acestora pentru Buna Guvernare II. Părerile exprimate în prezentul document nu pot fi considerate a reflecta, în niciun fel, opinia oficială a niciuneia dintre părți.

Conținut

Lista de abrevieri	3
Introducere	4
Concluzii principale	8
Cadru normativ	10
Metodologia folosită în elaborarea analizei	12
Competențe generale comune necesare tuturor actorilor relevanți în combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată	13
Competențe necesare în faza de prevenire a infracțiunilor motivate de prejudecată	14
Competențe necesare în faza de raportare a incidentului, constatarea infracțiunii de către organele de constatare sau înregistrare a sesizării la organul de urmărire penală	14
Competențe necesare în faza de urmărire penală	16
Competențe necesare în faza de examinare judiciară și condamnare	19
Concept de formare profesională a actorilor relevanți în combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată	23

Lista de abrevieri

CEDO- Convenția Europeană a Drepturilor Omului

CtEDO -Curtea Europeană a Drepturilor Omului

CIPAL- Centrul Intergat de Pregătire pentru Aplicarea Legii

Consiliul Egalității – Consiliul pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității

CP – Codul penal al Republicii Moldova, nr. 985-XV din 18.04.2002, Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 72-74, art. 195

CPP – Codul de procedură penală al Republicii Moldova nr. 122-XV din 14.03.2003, Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 104-110, art.447 din 07.06.2003. Republicat în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 248-251, art. 699 din 05.11.2013

CSM- Consiliul Superior al Magistraturii

CSP- Consiliul Superior al Procurorilor

Grupul Strategic de lucru - Grup strategic pentru pregătirea unitară a angajaților din sfera de aplicare a legii pentru combaterea infracțiunilor motivate de ură în Republica Moldova

IGP -Inspectoratul General de Poliție

IMP – infracțiune motivată de prejudecată

INJ- Institutul Național al Justiției

MJ - Ministerul Justiției

OUP - Organul de Urmărire Penală

PG- Procuratura Generală

PV – parte vătămată

UP - Urmărirea Penală

Introducere

Proiectul „Consolidarea accesului la justiție prin mecanisme de soluționare extrajudiciare pentru victimele discriminării, infracțiunilor motivate de ură și discursurilor de instigare la ură în țările Parteneriatului Estic” face parte din Parteneriatul pentru Buna Guvernare II¹, cofinanțat de Uniunea Europeană și de Consiliul Europei și pus în aplicare de către Consiliul Europei. Printre obiectivele sale, proiectul include o prioritate legată de procesele de cercetare, analiză și îmbunătățire a sistemelor naționale de colectare a datelor privind infracțiunile motivate de ură, discursurile de instigare la ură și discriminarea, mai ales în Republica Moldova, Armenia și Ucraina. De asemenea, proiectul își propune să îmbunătățească capacitatea instituțiilor naționale de a combate, conform propriului mandat, discriminarea, infracțiunile motivate de ură și discursul de ură. În Republica Moldova, proiectul a produs un studiu aprofundat care a indicat necesitatea unei pregătiri unitare a angajaților din sfera de aplicare a legii pentru combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată în Republica Moldova.²

Abordarea propusă de Consiliul Europei este bazată pe recomandările CERI din cel mai recent raport de țară pentru Republica Moldova care arată că ”autoritățile ar trebui să propună activități de formare profesională pentru organele de aplicarea legii și pentru sistemul judiciar privind infracțiunile motivate de ură, inclusiv discursurile de ură. O astfel de instruire profesională ar trebui să acopere infracțiunile rasiste și de ură homo/transfobice, precum și profilarea rasială.”³ Același raport sublinia nevoia de abordare a infracțiunilor motivate de prejudecată din perspectiva victimei: ”Poliția și organele de urmărire penală ar trebui să investigheze pe deplin toate cazurile de presupuse infracțiuni de ură și să se asigure că existența eventuală a unei motivații bazate pe prejudecăți este luată în considerare în mod constant în rapoartele și investigațiile poliției, precum și în orice procedură judiciară ulterioară. Mai mult, pentru a aborda problema sub-raportării, autoritățile ar trebui să pună în aplicare măsuri de consolidare a încrederii, pentru a ameliora relația dintre poliție și grupurile vulnerabile, în special comunitățile de romi și LGBT.”

De asemenea, studiul realizat în cadrul proiectului sus menționat, „Colectarea datelor dezagregate privind infracțiunile motivate de ură, discursurile de instigare la ură și discriminarea în Republica Moldova: recomandări și analiză situațională” stabilește principiile și prioritățile de intervenție și recomandă măsuri concrete pentru a îmbunătăți reacția autorităților privind infracțiunile motivate de prejudecată, discursurile de instigare la ură și discriminarea, în conformitate cu standardele de la nivel internațional și cu bunele practici din acest domeniu. Astfel, recomandările formulate țin atât de adoptarea și punerea în aplicare a unei definiții comune a infracțiunii motivate de prejudecată cu transpunerea standardelor internaționale⁴, cât și de dezvoltarea cadrului instituțional care să permită înțelegerea

¹ See <https://pjp-eu.coe.int/en/web/pgg2/home>.

² Council of Europe, 2020, Dumitru Sliusarenko, Joanna Perry, **Colectarea datelor dezagregate privind infracțiunile motivate de ură, discursurile de instigare la ură și discriminarea în Republica Moldova**.

³ ECRI - Country monitoring in the Republic of Moldova, Fifth report on the Republic of Moldova, **CRI(2018)35** (adopted on 20 June 2018 / published on 2 October 2018), <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/republic-of-moldova>.

⁴ Decizia 9/09 a Consiliului Ministerial al OSCE care definește infracțiunile motivate de ură drept „infracțiuni săvârșite cu o motivație bazată pe o prejudecată” (deosebite de discursul de instigare la ură și discriminare) și Nota de orientare elaborate de Comisia Europeană (2018), care definește conceptele separate de infracțiune motivată de ură și discurs de instigare la ură și recomandă ca acestea să fie adoptate la nivel național pentru a susține aplicarea efectivă a legii și procedurii relevante

comună a punctelor pozitive și a limitelor sistemului actual și punerea în practică a garanțiilor legale în mod eficient.

Din punct de vedere terminologic, am optat pentru utilizarea conceptului de "infracțiuni motivate de prejudecată" pentru traducerea conceptului de „hate crimes.” Deși în prezent Codul penal al Republicii Moldova face referire la „infracțiuni motivate de ură”, formula general acceptată în prezent de comunitatea internațională este cea de "Infracțiune motivată de prejudecată", formulă utilizată și în proiectul de lege nr. 301/2016 comasat cu proiectul nr.277/2016, cu privire la modificarea unor acte legislative. Această abordare evită potențiale confuzii deoarece multe dintre infracțiunile săvârșite cu intenție pot avea ca motiv ura. Vătămarea corporală gravă, omorul au ca motiv ura, chiar și atunci când ura nu este determinată de stereotipuri sau prejudecăți. În același timp, există infracțiuni care sînt circumscrise tipologiei de „hate crimes” dar în care autorul nu simte sentimente de ură față de victima individuală în sine, ci față de comunitatea căreia victima îi aparține, cu care este asociată sau în legătură cu care se presupune că i-ar aparține. Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE) stabilește două elemente definitorii pentru *hate crimes*: 1) acestea sînt fapte pe care legea penală le definește ca infracțiuni și 2) făptuitorul acționează datorită unor prejudecăți atunci când trece la săvârșirea infracțiunii.⁵ Victima devine ținta infracțiunii dată fiind apartenența sa, reală sau prezumată, sau asocierea sa cu un anumit grup vulnerabil. Mobilul făptuitorului, ca element esențial al infracțiunii, merge mai departe decât simpla atacare a victimei sau a proprietății acesteia, mobilul fiind determinat de prejudecăți și țintind, de fapt, comunitatea cu care victima este identificată. Prejudecata, intenția de a discrimina în baza unui criteriu protejat prin lege, constituie astfel elementul definitoriu al acestor fapte, în timp ce ura reprezintă starea subiectivă rezultată din prejudecată.

În ceea ce privește cadrul normativ, studiul realizat în cadrul proiectului a subliniat oportunitatea pe care o reprezintă modificările propuse la Codul Penal prin proiectul de lege nr. 301/2016 care au rolul de a alinia legislația din Republica Moldova la standardele internaționale dat fiind caracterul limitat și lacunar al normelor din formularea actuală.⁶ Studiul propune și operaționalizarea unei definiții comune a „infracțiunii motivate de prejudecată”, din perspective colectării de date statistice, ca: „Orice infracțiune din Codul Penal al Republicii Moldova care este săvârșită pe bază de idei preconcepuate ale făptuitorului, pe criterii de rasă, culoare, origine etnică, națională sau socială, cetățenie, sex, gen, limbă, religie sau convingeri religioase, opinii politice, dizabilitate, orientare sexuală, identitate de gen, stare de sănătate, vârstă și stare civilă, indiferent dacă faptele se referă la persoana care posedă astfel de caracteristici protejate, la bunurile acesteia sau la persoanele care sînt

⁵ OSCE, *Preventing and responding to hate crimes: A resource guide for NGOs in the OSCE region*, 2009, pagina 15, disponibil la <http://www.osce.org/odihr/39821?download=true>.

⁶ "Cadrul actual al infracțiunilor motivate de ură din Republica Moldova protejează un număr limitat de caracteristici, excluzând orientarea sexuală, dizabilitatea și genul. „Pragul de prejudecată” (modul în care este definită „ură”/„prejudecata”) este destul de ridicat, necesitând proba „urii”. Acești doi factori exclud potențial exemple comune de infracțiune motivată de ură. Cu toate acestea, proiectele de modificări ale Codului Penal reduc pragul necesar pentru a demonstra „infracțiunile motivate de ură” și adoptă o abordare mult mai incluzivă a caracteristicilor protejate și trebuie deci să constituie baza unei definiții cuprinzătoare și incluzive de monitorizare a infracțiunii motivate de ură.” Council of Europe, 2020, Dumitru Sliusareno, Joanna Perry, **Colectarea datelor dezagregate privind infracțiunile motivate de ură, discursurile de instigare la ură și discriminarea în Republica Moldova**.pag. 12.

asociate acestor caracteristici, fără preocuparea dacă această asociere este una reală sau este percepută ca fiind reală.”⁷

În ceea ce privește dezvoltarea cadrului instituțional, proiectul Consiliului Europei, prin cercetarea desfășurată în 2019 – 2020, a constatat că există un anumit număr de inițiative, inclusiv ghiduri metodologice adoptate pentru a îmbunătăți practica personalului Poliției și al Procuraturii în combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată, însă aceste inițiative nu dispun în acest moment de o coordonare strategică între diferitele instituții care le propun – IGP, Procuratura Generală, INJ. Rezultatul este că nu există deocamdată o practică coerentă între Poliție, Procuratură și judecători în înțelegerea și aplicarea standardelor legate de infracțiuni motivate de prejudecată și că victimele infracțiunilor motivate de prejudecată nu beneficiază de protecția și de considerația de care ar trebui să se bucure în baza Recomandării de Politici Generale (RPG) nr. 11 a CERL.

Analiza prealabilă a dinamicii cazurilor a relevat numărul mic de cazuri de potențiale infracțiuni motivate de prejudecată care sînt raportate sau finalizate, în perioada 2017-2020 fiind pornite 21 de cauze penale, trei fiind transmise în judecată, patru clasate în baza Art. 275 alin.3 din CPP, cinci suspendate în baza Art. 287¹ alin. (1), pct.2) CPP, unul suspendat în baza Art 287¹ alin. (1), pct.1) CPP.⁸ Dat fiind cadrul juridic incomplet și limitat, precum și oportunitatea și provocarea pe care o implică modificarea prevederilor relevante din Codul Penal și nevoia de formare profesională pentru a familiariza profesioniștii dreptului cu abordarea infracțiunilor motivate de prejudecată din perspectiva standardelor internaționale și dată fiind nevoia de coordonare inter-instituțională și de dezvoltare a unei înțelegeri comune, Consiliul Europei prin intermediul acestui proiect a facilitat dezvoltarea unui Grup strategic pentru pregătirea unitară a angajaților din sfera de aplicare a legii pentru combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată în Republica Moldova (numit mai departe *Grupul strategic de lucru*).

Grupul strategic inter-instituțional s-a întrunit în perioada octombrie-decembrie 2020 pentru a identifica modalitățile cele mai adecvate de a susține formarea profesioniștilor responsabili de aplicarea legii care interacționează cu victimele infracțiunilor motivate de prejudecată. Întâlnirile periodice au urmărit traseul victimei prin parcurgerea diferiților pași procedurali, cu discutarea de o manieră colegială a limitelor, oportunităților, nevoilor de formare care apar în fiecare etapă în parte.⁹ Discuțiile din cadrul Grupului strategic au fost baza unei prime experiențe a reprezentanților instituțiilor cheie de a avea un dialog inter-instituțional eficient și de a înțelege relația de interdependență și scopul lor comun care constă din o abordare integrată, coerentă a infracțiunilor motivate de prejudecată, cu focus pe protecția victimei și cu focus pe prevenirea și contracararea urii, în cadrul definit de drepturile omului.

Această analiză se bazează în cea mai mare parte pe concluziile acestui grup strategic de lucru, pe interviurile suplimentare realizate, expertiza autoarelor și pe consultarea documentelor relevante la nivel național și internațional pe tema infracțiunilor motivate de prejudecată. Scopul acestei analize este de a stabili parametrii unor intervenții strategice de formare /

⁷ Council of Europe, 2020, Dumitru Sliusareno, Joanna Perry, **Colectarea datelor dezagregate privind infracțiunile motivate de ură, discursurile de instigare la ură și discriminarea în Republica Moldova**.pag. 13.

⁸ Grigore Moga, 17 decembrie 2020.

⁹ Pașii urmăriți au fost structurați pe harta dezvoltată de Facingfactsonline.eu ca Traseul unui caz de infracțiune motivată de prejudecată.

instruire a personalului din sfera aplicării legii pe tematica infracțiunilor motivate de prejudecată.

Echipa de proiect a Consiliului Europei mulțumește în mod special membrilor Grupului de lucru care s-au implicat atât în discuțiile și analiza tematică, cât și prin feedbackul constructiv pe proiect:

Olga Bulmaga (Consiliul pentru prevenirea și combaterea discriminării și asigurarea egalității

Olga Crețu (Academia de Poliție „Stefan cel Mare”)

Inga Furtună (Consiliul Superior al Procurorilor)

Galina Pleșca, Aurica Postică (Inspectoratul General al Poliției)

Lilia Rusu (Ministerul Justiției)

Carolina Vidrașcu (Procuratura Generală)

Gheorghe Borș (Procuratura Generală)

Grigore Moga (Academia de Poliție „Stefan cel Mare”)

Valentin Roșca (Institutul Național al Justiției)

Sergiu Sofroni (Inspectoratul General al Poliției)

Discuțiile grupului și prezenta analiză au fost facilitate și realizate de Romanița Iordache (expertă internațională) și Veronia Mihailov-Moraru (expertă națională).

Concluzii principale

Principala concluzie care s-a desprins pentru pregătirea unitară a angajaților din sfera de aplicare a legii pentru combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată în Republica Moldova este aceea de înțelegere la nivelul reprezentanților IGP și ai Procuraturii a nevoii de formare integrată, coordonată, în scopul dezvoltării unei înțelegeri comune a aspectelor procedurale și de substanță specifice infracțiunilor motivate de prejudecată. Pentru a combate infracțiunile motivate de prejudecată, este nevoie de o abordare care generează prin dialog și învățare colaborativă și experiențială propriile soluții la problemele cu care se confruntă diferiții actori din sistem atunci când sînt chemați să răspundă infracțiunilor motivate de prejudecată. În acest context, a fost reliefată nevoia dezvoltării unui grup integrat de formatori pe această tematică – ofițeri de urmărire penală, procurori, judecători care să fie formați împreună, să beneficieze de materiale educaționale comune, să dezvolte împreună o curriculă pe care la rândul lor să o prezinte în formări succesive organizate în cascade unor grupuri mixte la nivel local care să includă ofițeri de urmărire penală, superiorii ierarhici din inspectoratele de poliție, procurori, consultanți ai procurorilor, judecători și asistenți ai acestora de la nivel local.

Abordarea programului de formare ar trebui să fie una de învățare integrată, care ar trebui să acopere atât module specifice privind înțelegerea elementelor constitutive specifice, a indicatorilor pentru infracțiunile motivate de prejudecată, a procedurilor așa cum decurg ele din traiectoria victimei, precum și dezvoltarea de competențe referitoare la valori, la identificarea și înțelegerea prejudecăților și a stereotipurilor, confruntarea stereotipurilor negative, înțelegerea impactului pe care discriminarea îl are în societate, lucrul cu victima și cu comunitatea, reabilitarea. În acest sens este esențială implicarea ca resurse a ONGurilor, psihologilor sau asistenților sociali care lucrează cu victime ale infracțiunilor motivate de prejudecată. Cadrul drepturilor omului va sta la baza acestei intervenții de formare.

Un element recurent a fost cel referitor la nevoia capacitării unui nucleu integrat de formatori din cadrul instituțiilor din sfera de aplicare a legii care să predea împreună din o perspectivă inter-instituțională în mod regulat. Ca metodologie, se impune utilizarea de metode interactive, ce țin de contextualizare și învățare experiențială, cu punerea accentului pe grupuri de reflecție și practică, ateliere clinice cu teme practice atât în faza de formare inițială a grupului de formatori naționali, cât și în formarea în cascadă a beneficiarilor finali, ofițeri de urmărire penală, procurori și judecători activi la nivel regional.

O altă recomandare este cea referitoare la metodologiile existente și nevoia de operaționalizare și aplicare constantă a acestora. Deși în Republica Moldova au fost identificate ghiduri elaborate atât de IGP cât și de Procuratura Generală privind infracțiunile motivate de ură, ele nu au fost încorporate ca standarde de evaluare a personalului pentru care au fost dezvoltate în așa fel încât să existe certitudinea parcurgerii și asimilării acestor documente. Similar, în ceea ce privește programele de formare profesională deja existente la nivel de IGP, al Academiei de Poliție sau CIPAL, precum și prin INJ, se pune întrebarea coordonării dintre diferitele intervenții educaționale, a prioritizării acestora, în cadrul discuțiilor remarcându-se faptul că multe din formările existente sînt bazate pe metode de transmitere a informației clasice și nu pe abordări de învățare bazate pe implicarea activă a participanților, învățare experiențială prin studii de caz, analize, metode interactive care să permită profesioniștilor să își dezvolte abilități, cunoștințe, atitudini care să fie integrate în activitatea lor zilnică.

Este mai departe necesară analiza cauzelor penale relevante din ultimii trei ani, stabilindu-se că o astfel de cercetare în scopuri didactice pe dosarele penale privind infracțiuni motivate de prejudecată în Republica Moldova în perioada 2017 – 2020 ar avea potențialul de a genera o mai bună înțelegere a barierelor cu care se confruntă atât victima cât și practicienii responsabili de aplicarea legii, și ar permite elaborarea de studii de caz care să asigure aplicarea cunoștințelor teoretice și să permită discutarea și evaluarea competențelor specifice pe care le implică infracțiunile motivate de prejudecată. Această analiză a practicii, cu studiile de caz aferente ar trebui susținută și de elaborarea altor materiale de suport, inclusiv prin includerea în manualul de formare a unor fișe de lucru, infografice, grile care să permită tuturor actorilor implicați să înțeleagă și să evalueze intervențiile posibile din punct de vedere legal și implicațiile în fiecare fază procesuală.

Este de subliniat potențialul de învățare și dezvoltare profesională care vine și din schimbul de experiențe pe o anumită tematică, una dintre recomandările de intervenție ulterioară fiind facilitarea de vizite de studiu în alte țări membre ale Consiliului Europei în care există deja mecanisme de răspuns eficiente în lucrul cu victimele infracțiunilor motivate de prejudecată.

La nivelul IGP, participanții au agreeat și au demarat deja o inițiativă distinctă, complementară, de formare de formatori și de formare în cascadă pe tematica egalității și nediscriminării a lucrătorilor de poliție atât la nivel central, cât și la nivel local.

Consensul în ceea ce privește necesitatea unei intervenții de formare integrată inter-instituțională pentru a răspunde infracțiunilor motivate de prejudecată poate fi explicat și prin valoarea adăugată a intervenției – un astfel de proiect unic prin abordarea sa comprehensivă are potențialul de a consolida instrumente care să răspundă nevoilor locale, formatori competenți obișnuiți să dezvolte și să aplice programe de formare împreună, se dezvoltă un mecanism de dialog inter-instituțional la nivel central pentru formatorii naționali și se poate replica și pe alte tematici experiența atelierelor comune și a colaborării pe probleme practice la nivel local unde participanții au fost formați împreună. Valoarea adăugată apare și la nivel local: pe lângă competențele dezvoltate prin formare în grupurile mixte, participanții vor putea lucra mai ușor împreună și în afara contextului de formare, în baza înțelegerii comune a conceptelor și procedurilor.

O altă concluzie importantă a acestei analize este importanța unei platforme de colaborare inter-instituțională în cadrul căreia instituțiile să poată dialoga și dezvolta resurse educaționale comune și soluții comune problemelor cu care se confruntă. Acest tip de platformă poate fi util și pentru instruirea angajaților în cadrul unor scoli „de vară” tematice sau poate fi cadrul de dialog pe marginea unor ghiduri (recomandări) practice pentru angajații din sfera de aplicare a legii.

De asemenea, pe lângă acest dialog inter-instituțional la nivel național se impune și studierea și preluarea practicii altor state ce țin de pornirea și efectuarea urmăririi penale pe infracțiuni motivate de prejudecată. Colaborarea cu alte țări și instituții similare poate fi un factor de motivare pentru instituțiile din Republica Moldova, iar pentru angajații care vor putea participa, spre exemplu, la anumite vizite de studiu în alte țări un astfel de schimb de experiență poate deschide noi orizonturi pe această tematică.

Cadru normativ

Legislația națională a Republicii Moldova nu conține expres noțiunea de infracțiune motivată de ură. În ciuda anumitor neajunsuri de ordin legislativ și practic, cadrul național actual al Republicii Moldova, include prevederi legale ce se califică ca infracțiuni distincte motivate de ură sau motive discriminatorii, precum și alte tipuri de infracțiuni comise cu aplicarea agravantelor pe motive de ură. Potrivit art. 346 din Codul penal sînt sancționate „Acțiunile intenționate, îndemnurile publice, inclusiv prin intermediul mass-media, scrise și electronice, îndreptate spre ațâțarea vrajbei, diferențierii sau dezbinării naționale, *etnice, rasiale sau religioase*, spre înjosirea onoarei și demnității naționale, precum și limitarea, directă sau indirectă, a drepturilor ori stabilirea de avantaje, directe sau indirecte, cetățenilor în funcție de apartenența lor națională, etnică, rasială sau religioasă”.

Totodată, și art. 176 CP prevede sancționarea faptei penale comise prin: orice susținere a comportamentului discriminatoriu în special, săvârșit prin intermediul mijloacelor de informare în masă sau prin amplasarea de mesaje și simboluri discriminatorii în locurile publice. Spre deosebire de criteriile stabilite în art. 346 CP, art. 176 prevede mai multe criterii protejate: *rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie sau convingeri, sex, vârstă, dizabilitate, opinie, apartenență politică sau pe orice alt criteriu*.

La rândul său art. 77 CP stabilește ca circumstanță agravantă la calificarea unei infracțiuni, dacă fapta penală a fost comisă cu însoțirea *urii pe motiv de statut social, naționalitate, rasă și religie*. Astfel, infracțiunile prevăzute în legea penală cu comiterea acestor agravante sînt: omorul intenționat – art. 145, vătămarea intenționată gravă a integrității corporale sau a sănătății – art. 151, vătămarea intenționată medie a integrității corporale sau a sănătății – art. 152, distrugerea sau deteriorarea intenționată a bunurilor – art. 197, profanarea mormintelor și monumentelor - art. 222 CP.

Din păcate, practica organelor de urmărire penală, precum și cea judiciară demonstrează însă că prevederile legale cu privire la sancționarea acțiunilor motivate de rațiuni discriminatorii, în practică sînt aproape inaplicabile, din cauza formulărilor confuze, a subiectelor și circumstanțelor neclare ale infracțiunii.

În Parlamentul Republicii Moldova, a fost înregistrat **proiectul de lege nr. 301, comasat cu proiectul de lege nr.277**, pentru modificarea și completarea unor acte legislative¹⁰, care a fost adoptat în prima lectură, ulterior supus mai multor consultări publice. În cadrul ședinței plenare parlamentare din 06.03.2020, subiectul votării acestui proiect de lege a fost transferat pentru o altă zi. Conținutul proiectului se referă la mai multe modificări esențiale la Codul Penal, menite să consolideze mecanismul legal al infracțiunilor motivate de prejudecată, în conformitate cu standardele internaționale. O astfel de modificare va oferi o mai mare precizie la calificarea infracțiunilor de acest gen și va îmbunătăți practica judiciară în acest sens. Este de remarcat și că la 10 decembrie 2020, Curtea Constituțională a Republicii Moldova în decizia sa de confirmare a rezultatelor alegerilor prezidențiale, constatând impactul pe care l-a avut discursul de ură între concurenții electorali, a precizat că e ”de ajustat cadrul legal prin instituirea unor mecanisme de control și sancționare promptă.”¹¹

¹⁰ <http://parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/3349/language/ro-RO/Default.aspx>.

¹¹ Curtea Constituțională a Republicii Moldova, Hotărârea nr. 30 din 10.12.2020 cu privire la confirmarea rezultatelor alegerilor și la validarea mandatului de Președinte al Republicii Moldova disponibilă la: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=751&l=ro>

Pe lângă modificările ce țin de mărirea sancțiunilor, este important că proiectul de lege propune noțiunea clară a motivelor de prejudecată la comiterea infracțiunilor (art. 134/14- *Prin motive de prejudecată, se înțeleg idei preconcepute ale făptuitorului bazate pe considerente de rasă, culoare, origine etnică, națională cetățenie, sex, gen, limbă, religie sau convingeri religioase, dizabilitate, orientare sexuală, identitate de gen, indiferent dacă fapta este comisă în privința persoanei care posedă astfel de caracteristici protejate, în privința bunurilor acesteia sau asociate cu aceasta sau în privința persoanei care acordă suport persoanelor ce posedă astfel de caracteristici protejate ori se asociază cu acestea, această asociere fiind una reală sau percepută ca fiind reală.* De asemenea, proiectul prevede o nouă infracțiune în art. **135**² CP, și anume: *Propaganda genocidului ori a infracțiunilor împotriva umanității*, iar art. **346** va avea un nou conținut : *Incitarea la acțiuni violente pe motive de prejudecată*. La fel, în ceea ce privește noțiunea motivelor de prejudecată, proiectul propune că acestea vor fi introduse și în art. 46/2 din Codul Contravențional și mai multe contravenții vor fi suplimentate cu acest element definitoriu.

Metodologia folosită în elaborarea analizei

În baza nevoilor identificate ale angajaților din sfera de aplicare a dreptului în ceea ce privește practica combaterii discriminării, a discursului urii și a infracțiunilor motivate de prejudecată, grupul de lucru a discutat propuneri concrete pentru o strategie de instruire pentru pregătirea unitară a angajaților din sfera de aplicare a legii pentru combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată, discursurile de instigare la ură și discriminarea în Republica Moldova.

Grupul de lucru strategic a inclus:

- 2 Reprezentanți ai Procuraturii Generale, inclusiv experta persoană de contact pentru OSCE/ODHIR
- 3 Reprezentanți ai IGP, inclusiv formatori actuali ai IGP
- Un reprezentant al Consiliului Superior al Procurorilor
- Un reprezentant al Academiei de Poliție și un expert formator
- Un reprezentant al CIPAL
- Un reprezentant al INJ
- Un reprezentant al Ministerului Justiției
- Un reprezentant al Consiliului Egalității
- Un reprezentant al proiectului Consiliului Europei
- O expertă internațională și o expertă națională cu rol de facilitatoare ale grupului de lucru strategic și de autoare ale acestei analize.

În ciuda solicitărilor, membri CSM desemnați ca reprezentanți ai instituției în Grupul de lucru nu au participat la întâlniri. Pentru a compensa lipsa de informație în ceea ce privește nevoile de formare pe această tematică a judecătorilor, au fost realizate interviuri cu formatori INJ și cu judecători cu practică în ceea ce privește infracțiunile motivate de prejudecată.

Consiliul Europei a contractat experții internaționali și naționali care au facilitat întâlnirile de lucru ale Grupului pentru o durată de aproape 3 luni. Conceptul, agenda, calendarul grupului de lucru au fost dezvoltate de o manieră colaborativă. Cele opt întâlniri ale Grupului de lucru au avut loc online și au urmărit cronologic traseul unui caz de infracțiune motivată de prejudecată astfel: prevenirea infracțiunilor motivate de prejudecată, etapa de raportare, înregistrare, etapa de investigare și anchetă, etapa de urmărire penală, etapa de examinare judiciară și condamnare.¹² Un element de interes care s-a discutat în mod transversal în cadrul fiecărei întâlniri tematică, precum și într-o întâlnire dedicată a fost tematica colectării de date dezagregate.

Ca surse suplimentare de informații, au fost organizate șapte interviuri cu specialiști cu experiență relevantă pe tematica formării, cu reprezentanți ai IGP, Academiei de Poliție, Procuraturii Generale, INJ, judecători ai Curții de Apel.

Concluziile și recomandările formulate de instituțiile internaționale, în special de CERİ în raportul de țară din 2018, precum și cele din studiul „Colectarea datelor dezagregate privind infracțiunile motivate de ură, discursurile de instigare la ură și discriminarea în Republica Moldova: recomandări și analiză situațională”, au fost completate cu informațiile structurate în tabelele de analiză instituțională completate de fiecare dintre instituțiile cheie și cu documente puse la dispoziția grupului de către IGP, INJ, PG, MJ, Consiliul Egalității.

¹² Pașii urmăriți au fost structurați pe harta dezvoltată de Facingfactsonline.eu ca Traseul unui caz de infracțiune motivată de prejudecată.

Competențe generale comune necesare tuturor actorilor relevanți în combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată

Data fiind evoluția permanentă a normelor și a situațiilor sociale care determină adoptarea și îmbunătățirea cadrului normativ și dată fiind dificultatea pe care o implică aplicarea acestor concepte, indiferent de poziția din care relaționează cu victima unei infracțiuni motivate de prejudecată, formarea inițială și formarea profesională continuă pentru polițiști, ofițerii de urmărire penală, procurori și judecători pe această tematică implică un complex de competențe generale și specifice.

În ceea ce privește **competențele teoretice**, este importantă înțelegerea specificului infracțiunilor motivate de prejudecată, raportarea lor la alte tipuri de infracțiuni, stabilirea elementelor constitutive care decurg din standardele internaționale asumate de Republica Moldova. Este esențială și cunoașterea legislației naționale și a limitelor aplicării acesteia în practică și a corelării prevederilor penale cu cele contravenționale.

În ceea ce privește **competențele atitudinale** ale profesioniștilor care interacționează cu victimele infracțiunilor motivate de prejudecată, este importantă asumarea unei abordări centrate pe victimă, pe restabilirea echilibrului și menținerea păcii sociale, detensionarea conflictelor potențiale de la nivelul comunității, inclusiv prin prioritizarea reconstruirii încrederii și evitarea retraumatizării.

În cazul infracțiunilor motivate de prejudecată este importantă **competența oamenilor legii de a identifica stereotipurile și prejudecățile prevalente în societate**, inclusiv a prejudecăților proprii, a ideilor preconcepute care pot sta total sau parțial la baza acțiunii făptuitorului. Răspunsul eficient în cazul infracțiunilor motivate de prejudecată necesită înțelegerea specificului caracteristicilor protejate, a rasei, culorii, originii etnice, naționale sau sociale, cetățeniei, sexului, genului, limbii, religiei sau convingerilor religioase, opiniilor politice, dizabilității, orientării sexuale, identității de gen, stării de sănătate, vârstei și stării civile, etc. Aceste criterii care pot sta la baza prejudecății și a urii, pot fi reale sau percepute, indiferent dacă faptele se referă la persoana care îndeplinește astfel de caracteristici protejate, la bunurile acesteia sau la persoanele care sînt asociate cu aceste caracteristici.

O altă competență profesională relevantă pentru răspunsul adecvat în cazurile de infracțiuni motivate de prejudecată este cea de **înțelegere și de aplicare a întregii game de indicatori de prejudecată** care pot servi ca prime semnale de alarmă pentru analiza cauzei din perspectiva IMP, pot constitui circumstanțe relevante și, luați împreună, pot servi drept probă că o infracțiune este săvârșită din cauza ideilor preconcepute ale făptuitorului, pe baza caracteristicilor protejate enumerate. Indicatorii de prejudecată specifici trebuie raportați inclusiv la percepția victimei sau a oricărei alte persoane și includ: indicatori de risc, elemente de stabilire și respectare a nevoilor victimei, inclusiv dacă au fost sau trebuie să fie sesizate anumite autorități sau organizații pentru obținerea de asistență, stabilirea legăturii dintre victimă/martor și presupusul făptuitor, circumstanțierea privind locația infracțiunii sau aspectul de timp relevant.

Competențe profesionale trebuie dezvoltate și în ceea ce privește încorporarea elementelor de **înregistrare a datelor privind infracțiunile motivate de prejudecată** în sistemele electronice existente prin introducerea de elemente de marcaj pentru semnalizarea infracțiunii motivate de prejudecată, care să poată fi identificate și monitorizate în etapele de urmărire penală și condamnare și care ar permite „registrlui de informații criminologice” să genereze statistici dezagregate ale poliției privind IMP.

În egală măsură, una dintre competențele generale esențiale în lucrul cu victima infracțiunilor motivate de prejudecată este aceea care constă în **oferirea de informații de suport** privind serviciile de asistență și consiliere disponibile, indiferent dacă sunt publice sau private, direcționarea către organizații neguvernamentale sau grupuri comunitare care pot susține victima în reabilitarea sa. În acest sens este benefică încurajarea în mod programatic a colaborării strânse cu organizațiile relevante ale societății civile. Dezvoltarea și instituționalizarea acestei colaborări servește nu numai în susținerea victimelor sau în oferirea de informații circumstanțiale în cazurile investigate, dar și pentru a revizui, dezvolta și adopta strategii specifice de creștere a gradului de conștientizare la nivelul comunității în ceea ce privește impactul infracțiunilor motivate de prejudecată.

În funcție de etapele unei potențiale infracțiuni motivate de prejudecată, anumite competențe sunt detaliate mai jos.

Competențe necesare în faza de **prevenire a infracțiunilor motivate de prejudecată**

a) Competențe generale

Polițiștii, procurorii, judecătorii au un rol esențial în a explica pericolul pe care îl poate genera în comunitate ura care țintește anumite persoane în baza identității, a vulnerabilității lor reale sau presupuse sau a asocierii victimei cu un anumit grup. Rolul de educare a comunității este susținut și de rolul pro-activ de recunoaștere a incidentelor care se datorează unor prejudecăți față de caracteristicile protejate, de stabilire a potențialului de escaladare a conflictului pentru fiecare incident motivat de prejudecată total sau parțial, de detensionare a unor incidente.

b) Competențe specifice

O primă competență specifică pentru lucrătorii de poliție în ceea ce privește infracțiunile motivate de prejudecată ține de capacitatea de a monitoriza incidentele care au un impact ridicat asupra victimelor și a comunităților afectate și să le abordeze înainte ca acestea să escaladeze din punct de vedere al gravității. Dat fiind felul în care incidentele discriminatorii escaladează în acte de discriminare cu caracter contravențional, respectiv penal, pe lângă competențele necesare în ceea ce privește încadrarea corectă din punct de vedere juridic a faptelor, în cazul ofițerilor de poliție este necesară și cunoașterea mecanismelor instituționale de răspuns la infracțiuni motivate de prejudecată, discurs de ura, discriminare, astfel încât să poată fi realizată în mod rapid și eficient direcționarea victimelor în vederea obținerii de asistență juridică sau pentru depunerea de plângeri. În acest context este important ca lucrătorii de poliție să poată indica victimei mandatul, modalitatea de contactare, termenele, probele necesare, formatul de petiționare în cazul contactării Consiliului Egalității, Avocatului Poporului, Procuraturii. În recunoașterea acestei priorități, IGP a inițiat cu susținerea Consiliului Europei un program distinct de formare a unui grup de formatori proprii pe tematica egalității și nediscriminării, program care are ca scop formarea ulterioară prin formare în cascadă a lucrătorilor IGP de la nivel local.

Competențe necesare în faza de **raportare a incidentului, constatarea infracțiunii de către organele de constatare sau înregistrare a sesizării la organul de urmărire penală**

a) Competențe generale

Pornind de la traseul pe care îl parcurge victima infracțiunii motivate de prejudecată în interacțiunea cu oamenii legii, este necesar ca aceștia să aibă un rol pro-activ și o înțelegere

comună a acestui fenomen, reieșind din cadrul legal și cel al situației existente în Republica Moldova. Orice incident reclamat urmează a fi raportat, și respectiv să fie întreprinse măsurile de constatare a infracțiunilor de către organele de constatare sau de înregistrare a unei sesizări/plîngerii depuse la organul abilitat prin lege cu atribuții de urmărire penală. În ceea ce privește infracțiunile motivate de prejudecată, în faza de raportare a incidentului, este esențială deținerea competențelor necesare pentru constatarea infracțiunii de către organele de constatare sau de înregistrare a sesizării la organul de urmărire penală. Odată constatată „*potențiala infracțiune motivată de ură*” cel puțin pentru prima etapă a înregistrării la poliție de către organele de constatare sau înregistrare a sesizării infracțiunii de către organele de urmărire penală, este demarat procesul penal și apare posibilitatea de a aplica mijloacele mecanismului legal de combatere și protecție. Pe lângă faptul că deseori nici victima nu cunoaște că cele întâmplate cu caracter penal ar putea ține de domeniul infracțiunilor motivate de prejudecată s-a observat existența prejudecăților inclusiv din partea lucrătorilor poliției și necunoașterea suficientă a prevederilor legale pentru a constata infracțiunea („*potențiala infracțiune motivată de ură*”), respectiv a înregistra sesizarea la organul de urmărire penală, fapt ce justifică înregistrarea unui număr extrem de mic de cazuri de infracțiuni motivate de prejudecată, și respectiv a numărului mic al cazurilor instrumentate.

Deși nu se solicită adoptarea unei abordări diferite față de această categorie de victime față de altele, ca competență generală, este importantă implicarea atenției și o atitudine mai vigilentă, astfel încât să nu se omită ulterior calificarea corectă a acestui tip de infracțiuni. Un rol important în faza de raportare a infracțiunii le revine inspectorilor de sector, care sînt primii în contact cu victima și o bună comunicare cu aceasta ar facilita identificarea motivului de prejudecată.

b) Competențe specifice

Ca competențe specifice din partea lucrătorilor de poliție se numără deținerea abilităților de comunicare și empatie cu această categorie a victimelor, de a avea capacitatea de a asculta activ, de stabilire a legăturii cu victima și cercul persoanelor legate de circumstanțele incidentului, de a dialoga cu membrii comunității vizate în vederea identificării remediilor adecvate. La fel este necesar a-i oferi victimei suportul necesar și spațiul suficient de acomodare, pentru a nu ceda eventualelor presiuni, și pentru a-și valorifica eficient drepturile. Respectiv, se va depune diligența necesară de a informa explicit victima, despre drepturile și obligațiile sale, de a-i oferi informațiile despre posibilitatea de a se adresa la centrele de asistență psiho-socială, servicii medicale, servicii de suport oferite de organizații neguvernamentale sau grupuri comunitare. Acțiunile poliției pentru investigarea cazurilor de infracțiuni motivate de prejudecată trebuie să fie centrate pe înțelegerea corectă a faptei și pe colectarea cît mai timpurie a probelor, fiindcă doar atunci, se va putea și înregistra evidența corectă a acestor tipuri de infracțiuni. Alte competențe specifice pentru organele de constatare la faza incipientă de raportare a incidentului țin de întreprinderea operativă a acțiunilor de luare a declarațiilor victimei despre circumstanțele săvârșirii infracțiunii și ale persoanelor de la fața locului; luarea măsurilor de asigurare a protecției și eliminarea riscurilor, colectarea materialelor preliminare pentru înregistrarea infracțiunii și transmiterea după competență organului de urmărire penală în termenii prevăzuți la art. 273 alin.3) din CPP. Un infografic public de informare a victimei despre drepturile sale, cu acțiuni concrete, ar putea fi utilizat ca instrument eficient de explicare și cooperare în faza timpurie a urmăririi penale.

Nu există proceduri specifice pentru înregistrarea unor astfel de infracțiuni, dar la nivel de DGUP/IGP a fost elaborată o Recomandare metodică cu privire la modul de calificare a infracțiunilor de ură și acțiunile procesuale care sînt necesare de efectuat. Ca instrument de ajutor, această Recomandare ar putea fi susținută prin elaborarea unui act privind cadrul întreg de acțiuni pe astfel de categorie de cauze: modul și locul de înregistrare, competențele organelor de constatare/ înregistrare a infracțiunii, persoanele responsabile de înregistrare, întreprinderea primelor acțiuni etc.

c) Competențele necesare din perspectiva colectării de date și a coordonării informației inter-instituțional

Nu există o definiție comună sau definiții operaționale ale infracțiunilor motivate de ură și, respectiv, nici obligația de înregistrare a plîngerilor ca incidente de infracțiuni motivate de ură, chiar și atunci când există dovezi puternice în acest sens. Ofițerul de poliție trebuie să introducă datele în Fișa infracțiunii constatate nr. 1.0. Pentru aceasta, la pct. 15 din fișa statistică ofițerul trebuie să menționeze indicatorul nr. 44, în conformitate cu Ordinul interdepartamental, nr. 121/254/286-0/95 din 18.07.2008 "Cu privire la evidența unică a infracțiunilor, a cauzelor penale și a persoanelor care au săvîrșit infracțiuni", reprezintă circumstanța agravantă "în baza urii sociale, naționale, rasiale sau religioase".

Existența unui sistem comun de înregistrare la nivel de MAI/ Procuratură ar facilita procesul de colectare a datelor și de coordonare a informației inter-instituțional. Se cunoaște despre registrele interne de evidență în cadrul sediilor de poliție, inclusiv a Registrului nr. 1 privind înregistrarea infracțiunilor și a Registrului nr. 2 cu privire la alte tipuri de incident. Este importantă acordarea unei atenții deosebite în cea ce privește modul de înregistrare a faptelor comise din motive de prejudecată inclusiv de către organele de constatare, pentru a nu fi omise, sau înregistrate eronat în Registrul nr. 2 de evidență. Sînt necesare instruiți și oferirea de repere pentru ofițerii de sector, ca la momentul raportării faptei de către o victimă, să realizeze corect că se referă la cazuri de infracțiuni motivate de prejudecată. Deși pot fi întîmpinate probleme la raportarea incidentelor în Registrul nr.2, suplimentar vine și activitatea Procurorului de verificare periodică a Registrelor și e important ca această sarcină să fie abordată cu vigilență maximă. Ar putea fi oportună revizuirea Instrucțiunii privind verificarea modului de înregistrare în Registrul nr.2 pentru a preveni asemenea situații. Se evidențiază în mod clar nevoia de informare comună, a unui dialog susținut constant între reprezentanții poliției și cei ai procuraturii, inclusiv parcurgerea de instruiți comune în ceea ce ține și de etapa înregistrării cazurilor.

Competențe necesare în faza de urmărire penală

a) Competențe generale

În cursul urmăririi penale și judecării cauzei, organul de urmărire penală are competența și obligația de a stabili cauzele și condițiile care au contribuit la săvîrșirea infracțiunii. Dacă, în procesul urmăririi penale, OUP descoperă cazuri de încălcare a legislației în vigoare sau a drepturilor și libertăților omului, el sesizează organele de stat respective în privința acestor încălcări (conform art. 216-217 Codul de Procedură penală a Republicii Moldova¹³).

¹³ Codul de Procedură Penală- CPP (abreviere)

Urmărirea penală este condusă și efectuată de către procurori și ofițerii de urmărire penală desemnați. Potrivit art.96 CPP, sînt stabilite circumstanțele obligatorii, pe care OUP¹⁴ trebuie să le stabilească, la fel și stabilirea circumstanțelor agravante și atenuante. Totuși, în cazul infracțiunilor motivate de ură sau celor asociate, aceste elemente nu sînt pe deplin cunoscute de ofițerii de urmărire penală pentru a face posibilă identificarea timpurie a acestui tip de acțiuni. Atât ofițerul de urmărire penală, cât și procurorul trebuie să dețină ca competențe generale în faza de urmărire penală, cunoștințele necesare de înțelegere a specificului IMP, identificarea unui plan operativ de acțiuni procesuale în vederea stabilirii tuturor circumstanțelor necesare și a probelor și, nu în ultimul rînd, abilitățile de conlucrare eficientă cu părțile pe dosar și în special cu victima și comunitatea cu care aceasta a fost asociată.

În cazul IMP, este binevenită începerea UP în mod operativ la plîngerea prealabilă a PV (conform art. 276 CPP), cu excepția cazurilor conform art. 274 CPP cu privire la termenul de 30 zile acordat prin lege pentru a verifica existența bănuielii rezonabile și a circumstanțelor care nu exclud UP. Pentru finalitatea scontată a cauzei intentate, dosarul pregătit de ofițerii de UP și ajuns în gestiunea procurorului, trebuie să fie bine documentat și bazat pe probatoriul cumulat.

Efectuarea acțiunilor procesual-penale în mod operativ pentru a nu se pierde în timp probele, va face posibilă depistarea timpurie a detaliilor ce diferențiază acest tip de infracțiuni de altele. Educarea empatiei și schimbarea modului de abordare profesionistă a polițiștilor față de acest tip de infracțiuni, va permite înlăturarea barierelor create de existența prejudecăților și stereotipurilor formate anterior.

La fel, este necesară adoptarea unui rol mai activ față de poziția victimei, și înțelegerea faptului că dacă aceasta nu este asistată de un apărător, în practică, valorificarea drepturilor sale va fi mai dificilă.

b) Competențe specifice

Aparent, procedura legală e destul de clară în ceea ce privește înregistrarea și examinarea sesizării (conform prevederilor art. 274 CPP, Ordinul inter-departamental nr. 254 cu privire la înregistrarea infracțiunilor în Registrul nr.1, care se aplică oricărui tip de cauze). Respectiv, competențele specifice pentru evitarea problemelor practice ce împiedică înregistrarea, corecta calificare și documentare a cazurilor de IMP, sînt : dezvoltarea nivelului de cultură juridică a ofițerilor de urmărire penală și a procurorilor în vederea eliminării prejudecăților și înțelegerii în esență a specificului unei infracțiuni motivate de prejudecată; instruirea și pregătirea profesională prin intermediul unor practicieni profesioniști care să explice eficient despre aplicarea legislației la calificarea corectă a acțiunilor și modalitatea de efectuare a acțiunilor procesuale necesare specifice. Prevederile art. 96 CPP stabilesc ce circumstanțe/probe trebuie dovedite/cumulate de către OUP. Este necesară atenția specială la cumulara probelor privind depistarea și confirmarea mobilului comiterii infracțiunii-motivul de ură și criteriul de discriminare.

Ca competențe specifice menționăm și deținerea abilităților și perfecționarea practicilor de audiere a victimei, pentru a nu fi supusă re-victimizării și audierilor repetate, decât dacă ar fi absolut necesar. De asemenea, în cadrul audierii este necesar a se lua în considerație categoriile de subiecți (minori, persoane în etate, persoane religioase, persoane care au

¹⁴ OUP-organul de urmărire penală

anumite tipuri de dizabilități sau rețineri legate de discutarea vieții lor private rezultând din orientarea lor sexuală sau din identitatea de gen etc.).

Identificarea și audierea martorilor, audierea specialistului (inclusiv a psihologului vizavi de audierea victimei), efectuarea perchezițiilor, audierea făptuitorului, urmează a fi axate pe specificul acestei infracțiuni- identificarea modalității de săvârșire a infracțiuni, stabilirea scopului, a motivului de ură, prejudiciul adus etc. Conlucrarea și coordonarea cât mai eficientă a acțiunilor între ofițerii de urmărire penală și procurori este esențială pentru reușita documentării calitative a cauzei, și nu mai puțin important în termeni proximi, astfel încât probele să nu fie alterate iar părțile din dosar să nu migreze din țară.

Ghidul privind investigarea și judecarea infracțiunilor motivate de ură adoptat prin Ordinul Procurorului General Interimar nr. 28/11 din 01.08.2019 conține în detaliu metode, tehnici și un algoritm de investigare a infracțiunilor motivate de ură, care urmează a fi diseminat și integrat în activitatea organului de urmărire penală. De regulă, procurorii decid dacă cu privire la o anumită infracțiune, să aplice sau nu circumstanțe agravante „pe baza urii sociale, naționale, rasiale sau religioase” și respectiv, decid asupra expedierii dosarului către instanța de judecată.

În cazul apariției anumitor divergențe de opinii, ofițerii de urmărire penală își pot motiva acțiunile, dacă nu sînt de acord cu anumite indicații ale procurorului. Importantă pentru documentarea calitativă a dosarului pe IMP, este comunicarea constructivă și poziția de conlucrare a OUP cu avocatul și reprezentanții victimei, care pot contribui esențial la calitatea efectuării urmăririi penale. În acest sens, pentru ca activitățile organizate la etapa UP să conțină o direcție comună și coordonată, s-a confirmat necesitatea de a beneficia de instruiți comune, inclusiv prin procese simulate, studii de caz, ateliere clinice. La fel, s-a remarcat necesitatea de a se instrui consultanții procurorilor, care deși pregătesc actele procurorilor, practic nu sînt implicați la astfel de instruiți tematice. Ca propunere de consolidare a competențelor, ar fi studierea și preluarea bunelor practici din alte state în ceea ce ține de pornirea și efectuarea UP pe IMP. O altă propunere ține de organizarea cursurilor tematice comune pentru ofițerii de urmărire penală, conducătorii instituțiilor de poliție și procurori, similar cu o experiență similară anterioară ce a avut loc în 2019 la INJ.

c) Competențele necesare din perspectiva colectării de date și a coordonării informației inter-instituțional

Sînt constatate probleme cu evidența cauzelor penale înregistrate pe infracțiunile motivate de ură, dacă plîngerea victimei este depusă la procuratură și nu la MAI, iar informațiile respective nu sînt sistematizate. Datele privind infracțiunile motivate de ură nu sînt dezagregate în mod specific și trebuie extrase manual. O soluție ar fi îmbunătățirea procedurii pentru Sistemul Informațional Automatizat „Urmărire penală:E-Dosar” prin introducerea unei rubrici suplimentare, pentru a include motivul săvârșirii infracțiunii. În prezent există Ordinul Interdepartamental al evidenței infracțiunilor pentru PG, MAI, CNA, Serviciul Vamal și ar putea fi îmbunătățită Anexa nr.1, pentru a nu admite omiterea înregistrării anumitor incidente de IMP în registrul nr. 2, dar și pentru a sistematiza informația, deoarece cazurile înregistrate de Procuratură au un număr diferit față de cauzele înregistrate la MAI. Sistemul E-dosar ar soluționa evidența prin deținerea dosarelor electronice comune. Cu toate acestea, chiar dacă pentru moment nu e încă funcțional în ceea ce privește capacitatea de a genera date dezagregate privind infracțiunile motivate de premeditație, sistemul E-dosar, conform Ordinului sus-menționat, se remarcă o prevedere privind introducerea manuală la

completarea fișei pe înregistrarea infracțiunii, a informației despre motivul săvârșirii infracțiunii, care poate fi detaliat *-cel al prejudecății sau al dușmăniei*.

Datele statistice preluate din cadrul MAI, cu privire la IMU au generat îngrijorare deoarece au fost înregistrate foarte puține cauze din această categorie : pentru anii 2017-2020 doar 4 cauze penale, deși în spațiul public în aceeași perioadă, au fost discutate mult mai multe incidente cu potențial de a fi considerate IMP. O parte din cauzele intentate au fost suspendate, clasate și nici una nu a fost expediată în instanțele de judecată. Astfel, nu există nici hotărâri judecătorești corelate unor astfel de cazuri. Însă prin prisma infracțiunilor ce conțin ca circumstanțe agravante comiterea faptei din motive de ură/religie, au fost atestate 7 cauze penale înregistrate, dintre care 1 caz a fost examinat de instanța de judecată. Ceea ce ține de cele 3 cauze pornite pe art. 346 CP, doar 1 caz a ajuns în instanța de judecată. De asemenea, cu referire la un caz de IMP, s-a constatat că inițial a fost înregistrat în Registrul nr.2 al infracțiunilor, ajungând la ofițerul de urmărire penală abia după 1 lună și jumătate, fiind dispusă pornirea cauzei penale și expediată în instanța de judecată. Se constată necesitatea de a se efectua o cercetare amănunțită asupra acestor cauze penale intentate, clasate, expediate în instanță, această analiză urmând să ofere date concrete cu privire la acțiunile întreprinse de organul de urmărire penală, modul de apreciere a acțiunilor sub aspectul calificării, reflectarea situației reale a cauzelor instrumentate, depistarea curenților și identificarea soluțiilor de îmbunătățire a practicilor, inclusiv în aspectul ce ține de înregistrarea infracțiunilor și instrumentarea cauzelor penale.

Competențe necesare în faza de **examinare judiciară și condamnare**

a) Competențe generale

Examinarea cauzelor penale motivate de prejudecată în faza de judecată, este mai puțin întâlnită în practica judiciară a Republicii Moldova, problema documentării ineficiente a cauzelor la etapa urmăririi penale fiind o provocare. În Republica Moldova, judecătorii nu sînt specializați și nu au parte în mod constant de cursuri de specializare în domeniul infracțiunilor motivate de prejudecată. Totuși în cadrul Institutului Național de Justiție, judecătorilor le sînt oferite cursuri de formare și instruire în domeniul drepturilor omului, inclusiv în domeniul nediscriminării și există intenția includerii tematicii IMP în curricula INJ. Astfel, judecătorii dețin cunoștințele de bază ce țin de criteriile de discriminare.

Judecarea cauzelor penale de învinuire în comiterea infracțiunilor motivate de ură, conform prevederilor art. 18, art. 36 din CPP, ține de competența instanțelor de fond, în raza teritorială a cărora a fost comisă infracțiunea și se efectuează în cadrul unor ședințe publice.

Luând în considerație specificul aparte al investigării și calificării infracțiunilor menționate, este relevant ca reprezentarea acuzării de stat să fie efectuată de către același procuror care a instrumentat cauza penală, pentru a prezenta toate detaliile ce țin de motivele de prejudecată.

Judecătorii urmează, potrivit legii să asigure desfășurarea procesului judiciar cu respectarea tuturor drepturilor și garanțiilor procesuale ale părților vizate. Urmare a etapei deliberării la adoptarea sentinței, judecătorul soluționează chestiunile ce țin de fapta de săvârșirea căreia este învinuit inculpatul; întrunirea elementelor infracțiunii și de care anume lege penală este prevăzută ea; vinovăția sau nevinovăția, dacă există circumstanțe care atenuează sau agravează răspunderea inculpatului și care anume; măsura de pedeapsă ce urmează să fie

stabilită inculpatului, luând în considerare și recomandările serviciului de resocializare, dacă o asemenea anchetă a fost efectuată; dacă trebuie admisă acțiunea civilă etc.

O atenție deosebită, în cazul infracțiunilor motivate de prejudecată urmează a fi acordată la verificarea încadrării juridice efectuate de către procuror în caz, stabilirea existenței sau inexistenței circumstanțelor agravante ce țin de comiterea infracțiunilor din motive de prejudecată etc.

b) Competențe specifice

Ca competențe specifice în cazul infracțiunilor motivate de prejudecată se numără capacitatea judecătorilor de a asigura petrecerea ședințelor judiciare într-un climat sigur pentru victimă, de a participa cu atenție la audierea acestora pentru concretizarea elementelor necesare legate de stabilirea motivului de ură. Atragerea psihologului în proces, și chiar perfecționarea abilităților de audiere a victimei în vederea creării senzației de siguranță, ar contribui semnificativ la calitatea procesului judiciar.

La fel, ține de capacitatea judecătorului de organizare a ședințelor în mod operativ și rezonabil, astfel încât părțile din dosar să nu migreze, iar actul de justiție să nu fie unul cu efect întârziat.

Un rol important la această etapă ține de pregătirea profesională și prezentarea cazului de către procuror în instanța de judecată, care susținând și poziția victimei în instanță, trebuie să se expună argumentat în ceea ce privește toate chestiunile în instanța de judecată. Să evidențieze probele ce comportă elementele specifice ale comiterii acestui tip de infracțiune, să argumenteze pedeapsa solicitată față de făptuitor și asupra acțiunii civile a părții vătămate.

Cunoașterea jurisprudenței CtEDO relevante, a Recomandărilor CERI și capacitatea de motivare calitativă a hotărârilor pe cauzele ce țin de infracțiunile motivate de prejudecată (pe aspectele ce țin aspectul evaluării și aprecierii probelor confirmatorii, criteriilor discriminatorii, motivelor de ură, individualizării și aplicării corecte a pedepsei etc) este una esențială pentru părți, pentru practica judiciară și a educării populației cu privire la acest domeniu.

Provocarea este reprezentată de faptul că atunci când sînt judecate acest tip de cauze motivația bazată pe ură ar trebui să fie recunoscută și pedepsită în mod explicit, astfel ca pedepsirea făptuitorului să aibă un efect descurajator asupra celorlalți și un efect de educare. Există pericolul transmiterii către victime și făptuitori a unui mesaj potrivit căruia statul nu privește cu seriozitate mobilul bazat pe ură care a provocat infracțiunea.¹⁵

S-a constatat necesitatea perfecționării cunoștințelor practice în special în ceea ce ține de aprecierea calificării și individualizarea corectă a pedepsei în cazul infracțiunilor motivate de prejudecată. Un ghid îndrumar privind criteriile de individualizare a pedepsei penale, cât și traducerea mai multor cazuri din jurisprudența CEDO, ar contribui la calitatea actului de justiție.

Într-un final, provocarea pentru toți actorii procesului penal (organele de constatare, ofițerii de urmărire penală, procurori, judecători) în cazul infracțiunilor motivate de prejudecată, ține de consolidarea competențelor prin posedarea cunoștințelor teoretice îmbinate cu cele practice în vederea identificării timpurii a elementului determinant (motivul de ură),

¹⁵ Ghidul privind investigarea și judecarea infracțiunilor motivate de ură, Ordinul PG interimar nr. 28/11 din 01.08.2019. pg 47.

întreprinderea acțiunilor procesuale în mod operativ și coordonat din partea tuturor, astfel încât pe masa judecătorului să parvină un dosar instrumentat în mod comprehensiv.

Este necesară crearea unei sinergii între acțiunile ofițerilor de UP, procuror și instanța de judecată pe domeniul înțelegerii discursului urii și al IMP, pentru a se evita omisiuni, pentru a se avea cazuri solid documentate, ce ar duce la adoptarea de soluții adecvate și la formarea uniformă a practicii judiciare.

Prin acoperirea nevoii de instruire se va contribui la abordarea corectă a particularităților specifice acestui tip de cauze. În acest sens este necesară dezvoltarea unui curs special la nivel de MAI/ CSM/CSP, de școli tematice, focusarea pe formarea de formatori inclusiv cu implicarea unui psiholog, în grupuri mixte care ulterior să extindă instruirile sub aspectul identificării aspectelor referitoare la prejudecată și cum să fie asigurată interacțiunea cu victima pentru a nu o revictimiza .

c) Competențele necesare din perspectiva colectării de date și a coordonării informației inter-instituțional

Instanțele de judecată înregistrează cauzele penale înregistrate de procuratură în conformitate cu procedurile generale. Nu există un sistem sau document unde să fie înregistrate în mod specific infracțiunile motivate de ură.

Instanțele de judecată emit hotărâri privind cazurile de infracțiuni motivate de prejudecată, dar nu sînt colectate date specifice în acest sens. Dacă este necesar, informațiile trebuie extrase manual. Până acum, au fost întreprinse măsuri privind îmbunătățirea sistemului de colectare a datelor dezagregate și toate instituțiile de drept ce au platforme informaționale MJ, MAI etc. au susținut ideea de a include criterii suplimentare (căsuțe) pentru colectarea datelor de o manieră mai cuprinzătoare.

Ca algoritm existent, dezagregarea datelor ar ține de 3 aspecte : a) Tipurile de infracțiuni – în care s-ar indica exact componența de infracțiune, cu mențiunea fiecărui criteriu de prejudecată; b) Indicarea fiecărui criteriu protejat prin lege. Proiectul de lege nr.301 va conține chiar mai multe criterii decât cele monitorizate de OSCE; c) Evoluția cazului – la etapa înregistrării infracțiunii, victima insistă asupra faptei comise cu ură (prejudecată), sau organul de urmărire penală reușește să identifice din oficiu acest element.

Se urmărește și raportarea paralelă făcută de societatea civilă, cauzele care sînt trimise spre atenția organismelor internaționale, fapt ce crează confuzii din cauza diferențelor între datele deținute de instituțiile de stat și datele publice.

Unul dintre pașii următori este cel de a se revedea fișa statistică a cauzelor penale de la momentul intervenției poliției, unde să se indice motivul (urii) comiterii infracțiunii. Ulterior, Ofițerul de urmărire / procuror deja să completeze fișa în cauză, care se va expune și asupra calificării potrivit Codului penal, pe ambele părți și să completeze rubrica ce ține de motivele săvârșirii infracțiunii.

În ceea ce privește datele ce țin de indicatorii statistici (cu privire la infracțiuni) acestea se pregătesc în formă scrisă și se prezintă statisticianului. Esențial este de a se cunoaște care sînt criteriile protejate, fiindcă atât procurorii cât și judecătorii mai puțin cunosc diferențele dintre criterii. Un ghid tematic foarte succint și concret pentru explicarea criteriilor de vulnerabilitate ar fi un instrument de ajutor.

În sistemele informaționale ale MAI nu sînt incluse date despre circumstanțele agravante ale infracțiunilor (motivul urii), și colectarea datelor se finalizează la etapa UP.

Odată cu emiterea actului de pornire a Urmăririi Penale prin Ordonanță, procesul penal este ținut în evidență separată în registrul de evidență unic al infracțiunilor , care însă nu conține descrierea amplă și suficientă a evoluției cazului. Procedurile de contestare pe caz nu se introduc în Registru (deși pot fi relevante deoarece se pot referi la contestarea de părți la judecătorul de instrucție în privința refuzului pornirii UP pe o anumită faptă, a administrării probelor relevante pentru calificare etc). Pot fi uneori indicate doar date despre adoptarea unei hotărâri, dacă se dispune pornirea UP, în caz invers nu este ținută evidența. O propunere în acest sens ar fi de ținut această evidență completă și de inclus rubrica motivele de ură în toate Registrele de evidență, fie de la Poliție fie de la Procuratură (Nr.1, sau Nr.2).

În cadrul sistemului informațional judiciar (PIGD) doar judecătorii, sau asistenții acestora sînt cei ce introduc datele și nu există posibilitatea de a se verifica exactitatea datelor conținute în PIGD cu privire la elementul ce ține de motivul de ură. Cifrele care vin de la Agenția Administrarea Judecătorească nu se coroborează cu cifrele de la etapa UP.

Concept de formare profesională a actorilor relevanți în combaterea infracțiunilor motivate de prejudecată

Premisa acestui concept este bazată pe nevoia unei abordări care generează prin dialog și învățare colaborativă și experiențială propriile soluții la problemele cu care se confruntă diferiții actori din sistem atunci când sînt chemați să răspundă infracțiunilor motivate de prejudecată. În acest context, a fost reliefată nevoia dezvoltării unui grup integrat de formatori pe această tematică – ofițeri de urmărire penală, procurori, judecători care să fie formați împreună, să beneficieze de materiale educaționale comune, să dezvolte împreună o curriculă pe care la rîndul lor să o prezinte în cascade unor grupuri mixte la nivel local care să includă ofițeri de urmărire penală, superiorii ierarhici din inspectoratele de poliție, procurori, consultanți ai procurorilor, judecători și asistenți ai acestora de la nivel local.

Abordarea programului de formare ar trebui să fie una de învățare integrată, care ar trebui să acopere atât module specifice privind înțelegerea elementelor constitutive specifice, a indicatorilor pentru infracțiunile motivate de prejudecată, a procedurilor așa cum decurg ele din traiectoria victimei, precum și dezvoltarea de competențe referitoare la valori, la identificarea și înțelegerea prejudecăților și a stereotipurilor, confruntarea stereotipurilor negative, înțelegerea imăactului pe care discriminarea îl are în societate, lucrul cu victima și cu comunitatea, reabilitarea. În acest sens este esențială implicarea ca resurse a ONGurilor, psihologilor sau asistenților sociali care lucrează cu victime ale infracțiunilor motivate de prejudecată.

Un element recurent a fost cel referitor la nevoia capacității unui nucleu integrat de formatori din cadrul instituțiilor din sfera de aplicare a legii care să predea împreună din o perspectivă inter-instituțională în mod regulat. Ca metodologie, se impune utilizarea de metode interactive, ce țin de contextualizare și învățare experiențială, cu punerea accentului pe grupuri de reflecție și practică, ateliere clinice cu teme practice atât în faza de formare inițială a grupului de formatori naționali, cât și în formarea în cascadă a beneficiarilor finali, ofițeri de urmărire penală, procurori și judecători activi la nivel regional.

Un număr de maximum 20 de formatori din IGP, Procuratură și INJ, identificați de instituțiile de trimitere în baza competențelor de formare dezvoltate anterior, a experienței de lucru sau a interesului în tematica infracțiunilor motivate de prejudecată sau în teme conexe relevante vor fi selectați ca formatori naționali. În selectarea formatorilor desemnați, este important ca instituțiile de trimitere să țină cont de acoperirea regională și de asigurarea competențelor lingvistice relevante inclusiv pentru UAT Găgăuzia, de asigurarea egalității de șanse între femei și bărbați și de posibilitatea includerii reprezentanților diferitelor minorități în echipa de formatori.

Programul de formare integrată este propus în trei componente:

1. **O primă fază** de formare inițială pe aspecte de substanță va fi realizată în baza cursului HELP "Infracțiuni motivate de ură" care a fost tradus de Consiliul Europei în română și care va fi adaptat local și suplimentat prin elaborarea de studii de caz și fișe educaționale ce vor sta la baza unui manual de suport. Această etapă va consta din parcurgerea cursului disponibil online de către participanți, asincron, în propriul ritm și va fi susținută de activități periodice de clarificări și contextualizare în baza unor ateliere tematice, de discuții pe marginea conținutului cursului menționat. Aceasta componenta are ca obiectiv mai ales dezvoltarea unei înțelegeri aprofundate a standardelor și a conceptului de infracțiuni motivate de prejudecată.

2. **O a doua fază** de formare va implica revizuirea și contextualizarea informației referitoare la infracțiunile motivate de prejudecată în cadrul specific Republicii Moldova, precum și abordarea de elemente metodologice specifice formării, implicând ateliere clinice cu exerciții, simulări, studii de caz etc. Din perspectiva pregătirii metodologice pentru formare, în această fază vor fi dezvoltate de către participanți simulări pentru sesiunile de prezentare din formările în cascadă, incluzând designuri de curs și simularea în grup a anumitor teme din curricula dezvoltată. Activitățile de revizuire și formare metodologică din această fază pot lua o durată până la trei luni.
3. **Cea de-a treia fază** va consta din formările în cascadă pe care echipe mixte de formatori care vor include ofițeri de poliție, procurori și judecători le vor susține la nivel regional unor grupuri integrate la rândul lor cu același tip de reprezentare inter-instituțională. Formările în cascadă vor acoperi tematica infracțiunilor motivate de prejudecată în module dezvoltate de participanții la cursul de formare de formatori. Aceasta fază este necesar să includă experți care pot acompania și oferi mentoring participanților-formatori.

Obiective educaționale a formării de formatori

a. Obiective tematice

- Obiective specifice privind recunoașterea, calificarea, investigarea și condamnarea infracțiunilor motivate de prejudecată,
- Competențe de lucru cu victima infracțiunilor motivate de prejudecată,
- Stabilirea unei relații de încredere cu comunitățile țintă a infracțiunilor motivate de prejudecată (comunicare, informare, colaborare în identificarea de servicii de suport etc),
- Colectarea de date dezagregate.

b. Obiective metodologice

- Dezvoltarea abilităților de formator (planificare pedagogică, facilitare, comunicare cu participanții, utilizarea de metode interactive, tehnici de e-learning.)

c. Obiectiv pentru formările în cascadă

- Dezvoltarea abilității de a coordona formarea în co-facilitare,
- Dezvoltarea abilității de a organiza instruire în cascada și instruire integrate polițiști / procurori / judecători la nivel regional

Metodologii sugerate

Metodologia propusă este învățarea experiențială, cu o abordare în formulă mixtă cu reprezentanți ai poliției, procuraturii, judecătorei, în mod interactiv, bazat pe educația pentru drepturile omului, incluzând analiza de practici, studii de caz, simulări etc.

În cadrul cursului, formatorii-participanți vor contribui la operaționalizarea recomandărilor metodologice existente pe tema infracțiunilor motivate de prejudecată, testând grilele, fișele de lucru, infografice pentru victime, hărțile dezvoltate ca materiale de suport. Documentele elaborate ca temă de lucru și finalizate cu susținerea grupului și a formatorilor și a persoanelor resursă vor constitui resurse educaționale utile pentru formările în cascadă și instrumente practice de lucru ulterior utilizate de specialiști.

În cadrul cursului, participanții-formatori vor lucra pe obiectivele care țin de fazele 2 și 3 pe baza unui suport de curs pentru cascadele pe care le vor organiza mai târziu.

Structura formărilor în cascadă și elemente minimale de conținut

Pentru instruirile din faza de cascada, în formarea de formatori, participanții se vor familiariza cu un proiect de suport de curs pentru instruirile în cascadă. Curricula și exercițiile propuse vor fi testate, dezvoltate și finalizate cu formatorii naționali în cadrul celei de-a doua faze a proiectului în așa fel încât să poată fi utilizate în faza a treia a formărilor în cascadă.

Acest suport de curs se va baza orientativ pe o instruire tip de aproximativ 16 ore (2 zile de instruire offline sau online sau mixtă cu module de minimum patru sesiuni a câte trei ore fiecare), cu grupuri profesionale specifice (politisti, procurori, judecatori) sau grupuri mixte pe care echipe mixte de formatori le vor susține la nivel regional unor grupuri integrate la rândul lor. Aceste instruirii pot fi apoi modificate sau extinse, cu înțelegerea asigurării unui standard de calitate pentru beneficiarul final. Instruirile în cascadă pot fi dezvoltate atât în regim online cât și offline sau blended.

Instruirile în cascadă pe tematica infracțiunilor motivate de ură vor include minimal abordarea următoarelor elemente teoretice din o perspectivă practică, aplicată:

- Prejudată, discriminare, infracțiuni motivate de prejudată - remediile legale și mecanismele instituționale disponibile
- Specificul diferitelor grupuri vulnerabile protejate prin lege – rasism, xenofobie, homofobie, violența împotriva femeilor etc.
- Elementele constitutive ale infracțiunilor motivate de prejudată
- Indicatorii relevanți în circumstanțierea infracțiunilor motivate de prejudată
- Lucrul cu victima unor infracțiuni motivate de ură – specific dat de prevenirea traumatizării, lucrul cu comunitatea sau ONG-urile, alte servicii de suport.

Elemente de monitorizare și evaluare

Fiecare dintre fazele derulate va avea integrate în activități elemente de monitorizare și evaluare:

- în faza 1 - cursul HELP include chestionare auto-aplicate cu indicarea și explicarea răspunsurilor corecte; atelierile bilunare vor permite participanților să clarifice aspectele comparate și să parcurgă împreună studii de caz.
- în faza 2 – modulele de lucru vor include discuții de evaluare a conținutului și a metodelor alese și simulările realizate ca temă de lucru pentru sesiunile în cascadă vor permite oferirea de feedback.
- în faza 3 – sesiunile de formare în cascadă vor fi finalizate cu aplicarea chestionarelor de evaluare și cu o evaluare finală.